

УДК (477.43/.44)

© Дмитрій Ніколайчук (Київ)

**КИЇВСЬКИЙ ВІЦЕ-ГУБЕРНАТОР (1860-ті – 1917 рр.):
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ**

У статті аналізуються повноваження, які надавала вища імперська влада віце-губернатору в системі губернського управління, й мотиви, якими керувалася під час їх призначення центральна влада. Розглянуто особовий склад віце-губернаторського корпусу Київської губернії та визначено їхні соціо професійні характеристики (національність, вік, освіта, матеріальне становище, станова приналежність).

Ключові слова: віце-губернатор, Київська губернія, губернське правління, чиновник, П. Селецький, Б. Кашикар'юв.

Dmytrii Nikolaichuk (Kyiv)

KYIV VICE-GOVERNOR (1860-ies – 1917): HISTORIC AND POLITICAL PORTRAIT

Abstract. This article briefly reviews the authorities, conferred to the vice-governor by the supreme imperial bodies in the system of provincial government and reasons, which were followed by the central authorities during their appointment. The personnel assets of vice-governor corps of the Kyiv Governorate is considered and their socio-professional characteristics (nationality, age, education, material status, generic assignment) are determined. During carrying out investigations it was found that applicants for the position of Kyiv vice-governor had a considerable experience of government services: ranging from a gubernial secretary (12 rank) to an actual state councillor (4 rank), who held higher imperial official positions (vice-governor, official on special assignments at a Minister of the Interior) before assignment to a position of vice-governor in the Kyiv Governorate, had the special confidence of Imperator, Minister of the Interior or Governor-General.

Keywords: vice-governor, Kiev province, provincial government, functionary, P. Seletsky, B. Kashkaryov.

Упродовж кінця XVIII – початку XX ст. уряди Російської і Австро-Угорської імперій, зазначає доктор історичних наук, професор О. Ресент¹, здійснювали щодо українців колонізаторську політику, постійно намагалися розчинити їх у пануючому етнічному середовищі, позбавити можливості для будь-яких форм національної самоорганізації. Важливим інструментом цієї політики стали інститути місцевого управління і їхні посадові особи. Однією з таких посадових осіб у системі місцевого управління Російської імперії був віце-губернатор, заступник цивільного губернатора, за відсутності якого перебирав на себе всі його повноваження з управління губернією. Тому дослідження історико-політичного портрета київського цивільного губернатора у цьому контексті є науково обґрунтованою проблемою.

У вітчизняній історіографії проблемі ролі місцевих інститутів влади в українських губерніях у складі Російської імперії присвячено дослідження М. Бармака², В. Желізняк³, І. Коляди⁴, О. Маркевич⁵, А. Скрипника⁶, В. Шандри^{7,8} та ін. Варто відзначити, що окремим аспектам соціополітичного портрета волинського цивільного губернатора присвячено статтю українського історика О. Маркевич «Віце-губернатор Волинської губернії першої половини XIX століття: соціологічний портрет»⁹ (2011), у якій авторка також здійснила аналіз повноважень віце-губернатора упродовж першої половини XIX ст. Незважаючи на те, що у сучасній історичній науці вже є комплекс досліджень з історії управління українських земель Російської імперії в цілому, історія функціонування посади віце-губернатора, й київського віце-губернатора зокрема, упродовж другої половини XIX – початку XX ст. є не досліджуваною, що й зумовлює новизну нашого дослідження.

Метою статті є висвітлення повноважень київського віце-губернатора, визначення його місця у системі місцевого управління й соціо професійних характеристик цієї чиновницької групи. Тому основним **завданням** наукового дослідження є виокремлення посади київського віце-губернатора у структурі імперського управління самодержавної Росії на території Правобережної України, й зокрема Київської губернії.

У структурі губернської адміністрації другою важливою посадовою особою, формально поступаючи по старшинству губернському голові (предводителю) дворянства, був віце-губернатор, який, як відзначають дослідники, в ієрархії місцевої імперської влади – перший і безпосередній помічник цивільного губернатора «по всем частям губернского правления» та у разі відсутності, хвороби або звільнення останнього виконував його обов'язки¹⁰¹¹.

Одночасно із запровадженням губернсько-повітового адміністративно-територіального поділу, у 1708 р. у системі місцевої імперської адміністрації з'явилася посада віце-губернатора. Характер та обсяг повноважень цієї посадової особи за більш ніж двохсотлітній період неодноразово змінювався. Упродовж 1708 – 1775 рр., будучи заступником та «правою рукою» очільника губернії, віце-губернатор одночасно керував провінціями (ці адміністративно-територіальні одиниці були складовими губернії), виконував окремі розпорядження губернатора тощо. У 1775 р., згідно з «Учреждением о губерниях», віце-губернатор призначався Сенатом та головував у головній фінансовій інституції губернії – казенній палаті¹², а згідно «Общего наказа гражданским губернаторам» (1837 р.) та іменним указом «Учреждение губернских правлений» (1845 р.), віце-губернатор увійшов до складу губернського правління й коло його повноважень переважно було пов'язано з функціонуванням губернського правління.

Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. повноваження віце-губернатора визначалися такими нормативно-правовими актами: «Общий наказ гражданским губернаторам»¹³ (1837 р.), «Положение о порядке производства дел в губернских Правлениях»¹⁴ (1837 р.), «Учреждение губернских правлений»¹⁵ (1845 р.), «Временные Правила о преобразовании губернских учреждений ведомства Министерства внутренних дел в тридцати семи губерниях» (1865 р.)¹⁶.

Кандидат на посаду віце-губернатора призначався за поданням міністра внутрішніх справ іменним імператорським указом. Згідно із законодавством, коло його повноважень виглядало таким чином: бути безпосереднім помічником цивільного губернатора у здійсненні управління губернією; замінювати губернатора у разі його відсутності; здійснювати нагляд за внутрішнім діловодством губернського правління; підбирати кандидатів на заміщення чиновницьких посад у губернському правлінні для подання на затвердження цивільним губернатором; призначати, звільняти та надавати відпустки канцелярським службовцям губернського правління та підвідомчих йому установ; вести листування щодо роботи губернського правління з господарської частини, з питань виплати заробітної платні чиновникам, з питань звітності щодо діловодства губернського правління, з питань видачі посадовим особам свідоцтв про вступ у шлюб тощо; оприлюднювати нормативно-правові акти у «Губернських відомостях»; виконувати приписи судових рішень щодо висилки у Сибір чи повернення арештантів; видавати копії документів губернського правління; здійснювати за дорученням губернатора перевірку роботи міських та повітових установ; оголошувати усні зауваження, догани та застосовувати заходи адміністративного покарання щодо чиновників губернського правління (арешт терміном до семи днів)¹⁷.

Варто зазначити, що законодавством встановлювався перелік справ губернського правління, які віце-губернатор мав право візувати без санкції губернатора. Зокрема, у Державному архіві Київської області зберігся перелік справ київського губернського правління, які київський віце-губернатор Б. Кашкар'єв станом на 31 січня 1911 р., міг візувати самостійно без санкції губернатора. До таких справ належали: 1) по секретарській частині київського губернського правління (при видачі свідоцтв особам, для підтвердження дворянства або цивільних чинів; здійснюючи листування про призначення пенсій та соціальних виплат; при наданні дозволів на носіння зброї); 2) по рахунковій частині київського губернського правління (кошториси друкарні щодо переведення кредитних сум з губернських кас у повітові, та навпаки, затвердження кошторису ветеринарно-бактеріальної лабораторії; справи про видачу авансів чиновникам рахункової та екзекуторської частин для службових потреб; 3) по 1-му столі київського губернського правління (звіти Сенату та Синоду про оголошення указів; листування з «Головним управлінням у справах місцевого господарства» щодо статутів та звітів споживчих товариств; при наданні дозволів дворянським опікам та сиротинським судам на видачу коштів опікунам для різних потреб, інші незначні справи; 4) по 2-му столі київського губернського правління (справи про іноземних дезертирів; про прийняття іноземців у російське підданство; про нагляд за проведенням податкових зборів; усі інші справи та папери, які не потребували особистої санкції цивільного губернатора; 5) по 3-му столі київського

губернського правління (звіти Сенату про виконання його указів); 6) по 4-му столі київського губернського правління (при видачі посвідчень про вибір способу життя; при розгляді скарг про невидачу паспортів; при розгляді й затвердженні смертних вироків); 7) по 5-му столі київського губернського правління (затвердження та звільнення членів єврейських духовних правлінь; надання членам єврейських духовних правлінь та рабинам відпусток; у справах щодо коробкового податку, які не потребували журнального дозволу); 8) по газетному столі київського губернського правління (доповіді про фінансові звіти при ліквідації заборгованостей губернської друкарні); 9) по будівельному відділенню київського губернського правління (затвердження кошторисів, проектів громадських будівель та цін на будівельні матеріали; справи щодо забезпечення технічно-поліцейського нагляду за будівництвами; надання дозволів про видачу коштів на незначні (дріб'язкові) ремонтні роботи та облаштування керосинних (газових) складів; надання відгуків на запити начальника поштово-телеграфного округу з питань щодо облаштування телефонного зв'язку у повітах; 10) по повітовій поліцейській варті (розгляд скарг на дії службовців; розгляд прохань про прийняття на службу; забезпечення службовців спорядженням, формою, зброєю; справи про надання державного кредиту для утримання повітової поліцейської варті; про призначення старших стражників відділення)¹⁸.

Одним з важливих повноважень віце-губернатора був контроль над медійними засобами. Законодавством чітко регламентувався порядок видання та зміст губернського друкованого органу – газети «Губернські відомості». Відповідальність за розміщену інформацію у газеті покладалася виключно на віце-губернатора, при цьому редактор ніс відповідальність лише за технічну сторону організації видання чергового номера газети, зміст якого затверджувався особистим підписом віце-губернатора на сигнальному примірнику¹⁹.

Крім виконання своїх основних обов'язків по губернському правлінню, віце-губернатор «дабы во всякое время знать ход и положение дел» брав участь у роботі всіх губернських комісій, комітетів та установ, головуєчим яких був цивільний губернатор. Так, проаналізувавши архівні матеріали й «Пам'ятні книги Київської губернії» було встановлено, що київський віце-губернатор брав участь у засіданнях таких установ Київської губернії: губернський статистичний комітет, губернський комітет товариства попечительства (кураторства) над тюрмами, губернський комітет у справах дрібного кредиту, губернська комісія народного продовольства, губернська присутність у справах про товариства, губернська присутність у справах фабрик та гірництва, губернська присутність з військової повинності, губернська церковно-будівельна присутність, губернське попечительство дитячих притулків, губернська присутність у міських справах, губернська присутність у селянських справах тощо²⁰.

Законодавством було також встановлено механізм заміщення посади віце-губернатора. У разі відсутності або хвороби останнього, його повноваження щодо управління губернським правлінням виконував старший радник (мав право візувати документи «за віце-губернатора»), а у разі відсутності ще й цивільного губернатора – повноваження віце-губернатора передавалися голові казенної палати²¹.

Дискусійним та відкритим в історіографії залишається питання про місце у системі провінційної імперської адміністрації посад віце-губернатора та губернського голови дворянства. Так, на думку П. Зирянова, саме губернський голова дворянства, а не віце-губернатор, був другою особою в губернській адміністрації після цивільного губернатора, адже у всіх чиновницьких списках губернський голова дворянства стояв на другому місці після цивільного губернатора і входив до складу всіх губернських міжвідомчих присутностей, а у деяких губернських комітетах головував²². Іншого погляду дотримувався П. Зайончковський, який вважав, саме посаду віце-губернатора другою за рангом після цивільного губернатора у губернській адміністрації. Вважаємо підхід П. Зайончковського більш науково аргументованим, ніж позиція й оцінки П. Зирянова, адже у пореформений період, коли вище імперське керівництво намагалося ліквідувати станові привілеї, губернські голови дворянства не могли бути другими особами у ієрархічній системі інститутів та посадових осіб місцевого управління. Як відмічає Б. Миронов, «по мере превращения привилегий в юридические фикции, дворянство из доминирующего сословия превращалось в средний класс»²³. Разом з тим, маємо зазначити, що незалежно від того факту, що у переліку посадових осіб в офіційних документах після цивільного губернатора зазначається губернський голова дворянства (часто маючи однаковий з губернатором ранг), реальну владу у губернії та виконання обов'язків, пов'язаних з

управлінням губернією у разі відсутності цивільного губернатора, належала все-таки віце-губернатору, як першому заступнику губернського очільника, що закріплювалось нормами чинного законодавства.

Високий статус посади віце-губернатора у системі місцевого управління Російської імперії визначав і особливі вимоги щодо кандидатів на неї. Виявлені нами в архівах формулярні списки віце-губернаторів, опрацьовані родовідні книги дозволили нам встановити специфіку при відборі кандидатів на цю посаду та скласти соціо професійний портрет київських віце-губернаторів другої половини XIX – початку XX ст.

Упродовж другої названого періоду посаду київського віце-губернатора обіймало 16 осіб: Веселкін Михайло Олександрович (10.12.1852 – 24.01.1858), Брауншвейг Рудольф Іванович (24.01.1858 – 14.02.1858), Селецький Петро Дмитрович (14.02.1858 – 18.06.1866), Гессе Микола Павлович (18.06.1866 – 12.03.1871), Гудим-Левкович Сергій Миколайович (12.03.1871 – 23.04.1877), князь Горчаков Костянтин Олександрович (29.04.1877 – 01.11.1878), граф Милорадович Леонід Олександрович (01.11.1878 – 15.06.1879), князь Друцький-Соколинський Олександр Володимирович (29.06.1879 – 26.12.1879), Баумгартен Олександр Павлович (18.01.1880 – 17.02.1894), Федоров Дмитро Сергійович (24.02.1894 – 28.03.1896), Слепцов Павло Олександрович (28.03.1896 – 27.07.1897), барон Штакельберг Флор Олександрович (11.10.1898 – 26.07.1905), Рафальський Трефілій Лукич (13.08.1905 – 19.05.1906), Чихачов Микола Миколайович (19.05.1906 – 23.08.1910), Кашкарьов Борис Дмитрович (23.08.1910 – 1914), Ден Віктор Едуардович (1914 – 1917)²⁴.

Усі київські віце-губернатори були дворянами, 2 з яких мали титул князя, 1 – титул барона та 1 – графський титул. Дворянське походження надавало право отримувати освіту у привілейованих навчальних закладах (Пажеський корпус, Олександрівський ліцей, Імператорське правознавче училище та ін.) та вступати на державну службу. Посада віце-губернатора відповідала 5 класу «Табеля про ранги» (цивільний чин статського радника), а тому до такої високої посади могли дослужитися тільки дворяни²⁵. Варто зазначити, що серед київських віце-губернаторів 6-м особам було присвоєно придворні чини: камер-юнкера (О. Баумгартен, князь Л. Милорадович), камергера (М. Гессе, П. Селецький, Д. Федоров, П. Слепцов), шталмейстер (князь К. Горчаков), що свідчило про особливу довіру до них з боку імператора²⁶.

Київські віце-губернатори були вихідцями із внутрішніх губерній Російської імперії, але вирізнялися різною національною приналежністю. Так, із 16-ти віце-губернаторів: 6 – росіяни, 5 – осіб мали німецьке походження, 4 – походили із українських козацько-старшинських родин та один віце-губернатор був литовцем.

Середня тривалість перебування на посаді київського віце-губернатора становила 5 – 6 років, що на один рік більше, ніж перебування осіб на посаді київського цивільного губернатора²⁷. Але були і винятки. Так, найдовше на посаді київського віце-губернатора був О. Баумгартен (1880 – 1894 рр.) – 14 років²⁸, якого населення прозвало – «вічним віце-губернатором», хоча й згадувало про нього, як про відповідального чиновника та добродія: «высоко поддерживая престиж губернаторской власти, Л. Томара [київський цивільний губернантор – *Авт.*] вносил некоторую сухость и холодность в свои отношения с подопечными, но все эти качества сглаживались теплотой сердца, мягкостью характера и общительностью его помощника вице-губернатора А. Браумгантена²⁹». Найменше перебував на посаді віце-губернатора Київської губернії Р. Брауншвейг (24.01.1858 – 14.02.1858) – 3 тижні (його було переведено на аналогічну посаду у Волинську губернію)³⁰.

Варто відзначити значимість (престижність) посади київського віце-губернатора у чиновницькій ієрархії Російської імперії. Так, після здобутого досвіду на віце-губернаторській посаді у Київській губернії, чиновника зазвичай переводили на вищі посади у інші регіони Російської імперії. Так, Р. Брауншвейг був призначений спочатку волинським віце-губернатором, через 2 роки подільським цивільним губернатором, а ще через 2 роки – головним директором урядової комісії внутрішніх справ Царства Польського, М. Гессе став київським цивільним губернатором³¹, С. Гудим-Левкович – виконуючим обов'язки подільського цивільного губернатора³², О. Баумгартен – подільським цивільним губернатором³³, П. Слепцов – виконуючим обов'язки воронезького цивільного губернатора³⁴, барон Ф. Штакельберг – волинським цивільним губернатором³⁵, Б. Кашкарьов – Холмським цивільним губернатором³⁶.

Київські віце-губернатори мали високий освітній рівень. Про освіту 4-х віце-губернаторів нам нічого не відомо: М. Веселкін, Т. Рафальський, князь О. Друцький-Соколинський, барон

Ф. Штакельберг. Із 12 осіб середній навчальний заклад вищого типу закінчив тільки 1 віце-губернатор (Д. Федоров), а з вищою освітою служили 11 осіб, причому двоє з них мали науковий ступінь (П. Селецький (кандидат права), М. Чихачов (кандидат права)). Цікавим є факт, що одночасно у Імператорському Олександрівському ліцеї навчалось два київських віце-губернатори (О. Баумгартен та граф Л. Милорадович), які були випускниками 1860 р.³⁷.

Київські віце-губернатори були православними, лише один віце-губернатор – В. Ден (1914 – 1917 рр.) був протестантом³⁸. Середній вік віце-губернаторів Київської губернії складав від 29-ти до 48-ми років: 26 – 30 р. – 1 особа, 31 – 35 р. – 2 особи, 36 – 40 р. – 7 осіб, 41 – 45 р. – 3 особи, 46 – 50 р. – 2 особи і один віце-губернатор на момент вступу на посаду мав вік 55 років, що було не типовим для чиновників цієї групи.

Сумарний стаж державної служби (військової та цивільної) київських віце-губернаторів на момент призначення у Київську губернію був високим та становив від 9 до 20 років. Нам вдалося встановити стаж служби 12-ти віце-губернаторів: 6 – 10 років – 1 особа, 11 – 15 років – 7 осіб, 16 – 20 років – 6 осіб та один віце-губернатор (Б. Кашкарьов) мав 44 роки державної служби (32 р. – військової й 12 р. – цивільної)³⁹. Варто зазначити, що з 12-ти київських віце-губернаторів військовий стаж служби не мали 9 осіб. Значний стаж цивільної служби засвідчує факт проходження претендентами на посаду київського віце-губернатора всіх «чиновницьких щаблів» у службовій ієрархії Російської імперії.

Київські віце-губернатори вирізнялись і досить високим рівнем майнового стану. Так, із 16-ти київських віце-губернаторів нерухомим майном (маєтки, земельна власність) володіли 8 осіб: О. Баумгартен (3600 дес.), С. Гудим-Левкович (3100 дес.), Л. Милорадович (5000 дес.), П. Селецький (1000 дес.), М. Чихачов (310 дес.), Д. Федоров (1113 дес.), з яких М. Чихачов, С. Гудим-Левкович та П. Селецький мали земельні володіння безпосередньо у Київській губернії⁴⁰. Згідно зі штатними розписами 1845 р., 1865 р., 1876 р., посада віце-губернатора, порівняно з іншими чиновниками губернської адміністрації, була однією з найбільш оплачуваних і забезпечувалась додатковою матеріальною допомогою. Так, відповідно до «Розписания должностных окладов Киевского губернского управления» (від 9 березня 1876 р.), київський віце-губернатор отримував 3000 руб. щорічно, з них 1500 руб. – зарплата, 1500 руб. – добові⁴¹.

Кандидатуру на посаду київського віце-губернатора розглядав і визначав міністр внутрішніх справ. Як зазначає сучасний зарубіжний історик А. Минаков, зміни, пов'язані з реалізацією «Великих реформ», небезпека антиурядових виступів, посилення ліберальної опозиції ставили перед цивільними губернаторами і їхніми помічниками більш складні завдання. Тому самодержавство потребувало постійного поповнення кадрових резервів. Отже, можемо припустити, що саме цим було обумовлено появу спеціального секретного циркуляра МВС від 5 вересня 1878 р., в якому міністр внутрішніх справ О. Тимашев наказував надавати йому відомості про всіх осіб, які, на думку губернаторів, «могли бы с пользою для службы быть назначенными на губернские административные должности»⁴². Варто зазначити, що МВС вело облік кандидатів на віце-губернаторські посади, але формальні характеристики бажаючих рідко давали можливість отримати посаду, якщо він не мав рекомендацій інших чиновників вищого рангу. Саме атестація третіх осіб часто, хоча і не завжди, була вирішальним аргументом на користь призначення того чи іншого кандидата. Так, у 1879 р. у зв'язку зі смертю київського віце-губернатора князя О. Друцького-Соколинського, саме за рекомендацією та поручительством київського, подільського, волинського генерал-губернатора М. Черткова на вакантну посаду віце-губернатора у Київську губернію було призначено товариша голови Київської палати кримінального та цивільного суду, камер-юнкера, статського радника О. Баумгартена: «для замещения его [віце-губернатора. – Авт.] я позволяю себе рекомендовать вашему превосходительству товарища председателя Киевской палаты уголовного та гражданского суда камер-юнкера, статского советника Баумгартена. Получив высшее образование в Императорском Александровском лицее Баумгартен до настоящего назначения, последовательно занимал должности: чиновника по особым поручениям при губернаторе, участкового мирового судьи, уездного предводителя дворянства и председателя съезда мировых судей. При таких условиях и при отличных нравственных качествах, которыми отличается Баумгартен – он вполне соответствует месту вице-губернатора. Ближко зная его, я с уверенностью свидетельствую вам о том и покорнейше прошу предоставить ему открывшуюся в г.Киеве вакансию»⁴³.

Серед віце-губернаторського корпусу Київської губернії були і близькі родичі вищих імперських чиновників. Зокрема, київський віце-губернатор М. Гессе (1866 – 1871 рр.) був сином київського цивільного губернатора П. Гессе (1855 – 1864 рр.)⁴⁴. Свій службовий шлях у Київській губернії М. Гессе розпочав на посаді чиновника з особливих доручень (1856 – 1860 рр.) при київському військовому, подільському та волинському генерал-губернатору князю І. Васильчикову, а у 1860 р., отримавши придворний чин камер-юнкера був відправлений виконувати обов'язки волинського віце-губернатора з подальшим затвердженням на цій посаді, а уже у 1866 р. призначений на аналогічну посаду у Київську губернію⁴⁵.

Типовим представником віце-губернаторського корпусу Київської губернії другої половини XIX ст. був П. Селецький (1821 – 1880 рр.).

Петро Дмитрович Селецький народився 1821 р. на Полтавщині, у дворянській родині козацько-старшинського походження. Його батько, Дмитро Петрович, учасник війни 1812 р., створив власний оркестр і хор кріпаків. Тому музика, співи оточували маленького Петра від народження. У приватному пансіоні в Харкові і Петербурзі він здобуває вже музичну освіту. Після здобуття музичної освіти П. Селецький вступає на юридичний факультет Київського університету св. Володимира, який закінчує із ступенем «кандидата законодавства». Свій службовий шлях розпочинає 15 січня 1842 р. на посаді виконуючого обов'язки ад'ютанта Рішельєвського ліцею в Одесі, але вже 10 вересня того ж року, за власним бажанням, П. Селецький полишає педагогічну службу й відправляється у тривале турне Європою, метою якого було послухати лекції відомих європейських правознавців⁴⁶. Під час подорожі він також знайомиться з відомими музикантами-композиторами: Ф. Лістом, Р. Вагнером, Ф. Мендельсоном⁴⁷. Сповнений нових вражень, він повернувся у Російську імперію та 31 січня 1844 р. поступив на державну службу – чиновником канцелярії київського, військового, подільського та волинського генерал-губернатора Д. Бібікова⁴⁸. 23 червня 1844 р. П. Селецький призначений перекладачем канцелярії генерал-губернатора, а з 15 січня 1849 р. за розпорядженням генерал-губернатора Д. Бібікова Петру Дмитровичу доручено цензурування іноземних творів. 24 червня 1849 р. П. Селецького переведено на посаду чиновника з особливих доручень при попечителі Київського навчального округу, обов'язки якого виконував упродовж 1848 – 1852 рр. Д. Бібіков. З 11 жовтня 1850 р. П. Селецький також завідував канцелярією ради Київського інституту шляхетних дівчат. 4 березня 1851 р. він призначений чиновником з особливих доручень при київському військовому, подільському та волинському генерал-губернаторі Д. Бібікові. Перебуваючи на посаді чиновника з особливих доручень Петро Дмитрович також був головою та членом різних комісій. Так, з 14 вересня 1854 р. був головою комісії з вивчення причин «дороговизни» товарів першої необхідності та визначення їхньої помірної вартості, а з 9 листопада того ж року – членом комісії з складання проекту положення про торгівлю у м. Київ. 14 лютого 1855 р. П. Селецький іменним імператорським указом за №44 призначений київським віце-губернатором⁴⁹. Важливою у подальшому кар'єрному зростанні козацько-старшинського нащадка П. Селецького була, крім дворянського походження, його проросійська позиція, вірність імперії. Так, після придушення Польського повстання 1864 р. царський уряд на Правобережній Україні більше не довіряє польській шляхті, а на ключові посади призначає виключно росіян або зросійщених нащадків козацько-старшинських родів. Таким був і П. Селецький, якого було призначено предводителем (головою) дворянства Київської губернії⁵⁰.

Іншим типовим представником вищого імперського чиновництва був київський віце-губернатор, уже російського походження Б. Кашкар'єв, який, на відміну від П. Селецького, продовжив свою службову кар'єру на посадах губернатора в Єнісейській (1914 р.), Холмській (1914 – 1916 рр.) та Псковській (1916 – 1917 рр.) губерніях⁵¹. У документах Держархіву Київської області зберігся формулярний список про службу Б. Кашкар'єва, у якому детально змальовано етапи його кар'єрного зростання. З огляду на джерельну цінність документа у контексті заявленої нами теми, подаємо його майже повністю із незначними скороченнями. «Київський віце-губернатор Борис Дмитрович Кашкар'єв, 45 років, православний, із спадкових дворян Калузької губернії. Нагороджений орденами св. Володимира 4-го ст., св. Станислава 2-го ст., св. Анни 2-го та 3-го ст. й медалями «У пам'ять царювання імператора Олександра III», «У пам'ять 300-річчя царювання дому Романових», «У пам'ять Вітчизняної війни 1812 р.». Одружений на Савельєвій Катерині Андріївній, має чотирьох дітей (Наталія – 1892 р.н., Дмитро – 1893 р.н., Ольга – 1898 р.н., Катерина 1900 р.н.). Земельних

ділянок та маєтків не має, у дружини його – К. Савельєвої, 900 дес. землі у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії. У бойових діях участі не брав. Освіту здобув у 4-му Московському кадетському корпусі, після закінчення якого, 31 серпня 1884 р., розпочав службу у званні юнкера в 3-му Віськовому Олександрівському училищі. 18 березня 1885 р. отримав звання унтер-офіцера. 11 серпня 1886 р. закінчивши курс наук в училищі був переведений у підпоручики та відраджений у 133-й Сімферопольський піхотний полк. 11 квітня 1887 р. – призначений батальйонним ад'ютантом. 16 лютого 1889 р. – склав повноваження батальйонного ад'ютанта та був назначений виконуючим обов'язки полкового ад'ютанта (затверджений на цій посаді – 10 листопада 1889 р.). Височайшим повелінням від 6 травня 1890 р. переведений у поручики зі старшинством. 4 січня 1891 р. – склав повноваження полкового ад'ютанта. Височайшим повелінням від 8 вересня 1894 р. переведений у запас армійської піхоти. 1 серпня 1897 р. – оголошена височайша подяка за роботу під час першого всеросійського перепису населення. Височайшим повелінням від 12 листопада 1898 р. звільнений із запасу армії. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 29 листопада 1900 р. за №6, згідно власного прохання, наизначений земським начальником 6-ї Верхньодніпровської дільниці. 1 січня 1901 р. – нагороджений орденом св. Анни 3-ї степені. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 19 березня 1901 р. за №18, згідно власного прохання, переведений земським начальником 1-ї Верхньодніпровської дільниці. 13 грудня 1901 р. отримав 1000 руб. річного жалування, замість переведення у чин титулярного радника (9 ранг). Височайшим повелінням по цивільному відомству від 6 липня 1902 р. за №58 назначений постійним членом Катеринославської губернської присутності. Височайшим повелінням по цивільному відомству 6 грудня 1906 р. нагороджений орденом св. Станіслава 2-ї ст. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 7 грудня 1906 р. за №73 присвоєно чин титулярного радника (9 ранг) зі старшинством. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 10 листопада 1907 р. за № 73 присвоєно чин колезького асесора (8 ранг) зі старшинством. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 5 квітня 1908 р. за №19 присвоєно чин надвірного радника (7 ранг), зі старшинством. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 6 грудня 1908 р., позачергово нагороджений орденом св. Анни 2-ї ст. за особливу працю з землевпорядкування. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 8 лютого 1910 р. за №7 присвоєно чин колезького радника (6 ранг), зі старшинством. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 9 серпня 1910 р. за №54 назначений київським віце-губернатором. 23 жовтня 1910 р. постановою Верхньодніпровських повітових земських зборів обраний з 1911 р. почесним мировим суддею Верхньодніпровського повіту на трьохрічний термін, а указом Сенату від 4 квітня 1912 р. за №3843 затверджений на цій посаді. Виконував обов'язки київського цивільного губернатора з 12 вересня по 16 вересня 1910 р., з 16 січня по 18 січня 1911 р., з 28 лютого по 5 квітня 1911 р. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 7 березня 1911 р. за №19 присвоєний чин статського радника (5 ранг). З 20 липня по 26 серпня 1911 р. підписувався «за губернатора» по канцелярії київського цивільного губернатора, київському губернському з військової повинності присутності, київському губернському правлінні. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 27 вересня 1911 за № 71 призначений почесним мировим суддею Київського мирового округу на трьохрічний термін. Височайшим повелінням по цивільному відомству від 6 грудня 1913 р. за №80 присвоєний чин дійсного статського радника 4 рангу. Під час свого перебування на посаді київського цивільного губернатора 27 раз виконував обов'язки київського цивільного губернатора⁵².

Отже, київські віце-губернатори були вищими імперськими чиновниками у місцевій імперській адміністрації, що мали значний досвід державної служби: від губернського секретаря (12 ранг) до дійсного статського радника (4 ранг), які перед призначенням на посаду віце-губернатора у Київській губернії перебували на вищих імперських чиновницьких посадах (віце-губернатори, чиновники з особливих доручень при міністрі внутрішніх справ), мали особливу довіру в імператора, міністра внутрішніх справ або ж генерал-губернатора. Разом з тим, варто відзначити, що посада київського віце-губернатора була серед тих посад в імперській чиновницькій ієрархії, яка дозволяла особі, що її займала та зарекомендувала себе позитивно, робити подальшу досить успішну кар'єру й претендувати на ще більш високі посади у бюрократичній ієрархії Російської імперії (цивільного губернатора, сенатора).

- ¹ О. Реєнт, *Україна в імперську добу: (XIX – початок XX ст.)* [Ukraine in the imperial day: (XIX – early XX century.)], Київ, НАН України, Ін-т історії України, 2003, 338 с.
- ² М. Бармак, *Повноваження та діяльність губернських правлінь Волинської, Подільської та Київської губерній (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)* [Powers and activities of provincial boards of Volyn, Podil and Kyiv provinces (the end of the eighteenth to the first half of the XIX century)], in «Краєзнавство», 2006, № 1-4, с. 145-149.
- ³ В. Желізняк, *Губернатор в системі місцевого управління Російської імперії 1796 – 1914 рр. (на матеріалах Волинської губернії)* [Governor in the system of local government of the Russian Empire in 1796 – 1914 (on materials of the Volyn province)], Тернопіль, 2013, 235 с.
- ⁴ І. Коляда, *Київські імперські чиновники й видавничі проекти Є. Чикаленка* [Kyiv imperial officials and publishing projects by E. Chykalenko] in «Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки», 2016, № 13 (338), с. 34-41.
- ⁵ О. Маркевич, *Організація управління Волинською губернією наприкінці XVIII – 60-ті рр. XIX ст.* [Organization of management of the Volyn province at the end of the 18th – 60th years of the nineteenth century], Київ, 2013, 218 с.
- ⁶ А. Скрипник, *Діяльність адміністративних установ Подільської губернії (1793 – 1914 рр.)* [Activities of administrative institutions of the Podolsk province (1793 – 1914)], Київ, 2006, 245 с.
- ⁷ В. Шандра, *Генерал-губернаторства в Україні: XIX – поч. XX ст.* [Governor-General in Ukraine: XIX – beg. XX century], Київ, Інститут історії України, 2005, 427 с.
- ⁸ В. Шандра, *Губернатор: його роль і місце у системі влади в Україні імперського її періоду* [Governor: his role and place in the system of power in Ukraine of the imperial period] in «Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: матеріали наук.-практ. конф., С. А. Леп'явко, В.М. Бойко», Ніжин, ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007, с. 91-96.
- ⁹ О. Маркевич, *Вице-губернатор Волинської губернії першої половини XIX століття: соціологічний портрет* [Vice Governor of the Volhynian province of the first half of the nineteenth century: a sociological portrait], in «Волинські історичні записки», 2011, вип. 6, с. 121-132.
- ¹⁰ П. Зайончковський, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке* [The government apparatus of autocratic Russia in the nineteenth century], Москва, 1978, с. 160.
- ¹¹ П. Зырянов, *Социальная структура местного управления капиталистической России (1861 – 1914)* [Social structure of the local government of capitalist Russia (1861 – 1914)], in «Исторические записки», Москва, т. 107, 1982, с. 30.
- ¹² *Учреждения о губерниях* [Institutions about the provinces], in «Полное собрание законов Российской империи», СПб, собрание 1-е, т. 20, № 14392, с. 232.
- ¹³ *Положение о порядке производства дел в губернских правлениях* [Regulations on the procedure for the production of cases in the provincial governments], in «Полное собрание законов Российской империи», СПб, собрание 2-е, т. 12, № 10303, с. 361-439.
- ¹⁴ *Положение о порядке производства дел в губернских правлениях* [Regulations on the procedure for the production of cases in the provincial governments], in «Полное собрание законов Российской империи», СПб, собрание 2-е, т. 12, ч. 1, № 10304, с. 440-442.
- ¹⁵ *Учреждение губернских правлений* [Establishment of provincial boards], in «Полное собрание законов Российской империи», СПб, собрание 2-е, т. 20, ч. 1, № 18580, с. 16.
- ¹⁶ *Временные правила о преобразовании губернских учреждений ведомства министерства внутренних дел в тридцати семи губерниях* [Temporary rules on the transformation of provincial institutions of the Ministry of Internal Affairs in thirty-seven provinces], in «Полное собрание законов Российской империи», СПб, собрание 2-е, т. 40, ч. 1, № 42180, с. 633.
- ¹⁷ *Учреждение губернских правлений*, с. 23-24, 38.
- ¹⁸ Державний архів Київської області, ф. 1, оп. 315, *спр. 345 Формулярный список о службе киевского вице-губернатора, д.с.с. Бориса Дмитриевича Кашкарьова*, арк. 37-38.
- ¹⁹ *Свод губернских учреждений* [Code of Provincial Institutions], in «Свод законов Российской империи», СПб, 1892, т. 2, с. 105-110.
- ²⁰ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 336, *спр. 6560 Сведения о местечках с указанием количества населения, экономического положения и административного устройства в губернии*, арк. 48-51; Держархів Київської обл., ф. 9 Київське губернське з міських і земських справ присутствія, оп. 2, *спр. 151 Дело о заседаниях губернского по городским делам присутствия*, 113 арк.; *Адрес-Календарь и Справочная книжка Киевской губернии на 1888 год* [Address-Calendar and Reference book of the Kiev province for 1888], Киев, Типография киевского губернского правления, 1888, 267 с.; *Адрес-календарь лиц служащих в Киевской губернии и статистический сборник составлен по 10 апреля 1864 года* [The address-calendar of employees in the Kiev province and the statistical compilation was compiled on April 10, 1864], Киев, Типография

киевского губернского правления, 1864, 294 с.; *Памятная книжка Киевской губернии на 1897 год* [Memorial book of the Kiev province for 1897] Киев: Типография киевского губернского правления, 1897, 371 с.; *Памятная книжка Киевской губернии на 1913 год: с прил. адрес-календаря губернии* [Memorable book of the Kiev province for 1913: with the address-calendar of the province], Киев, Типография киевского губернского правления, 1912, 715 с.

²¹ Учреждение губернских правлений, с. 24.

²² П. Зырянов, *Социальная структура местного управления*, с. 30.

²³ Б. Миронов, *Социальная история России периода империи (XVIII – нач. XX в.)* [Social history of Russia during the period of the empire (XVIII – early XX century)], СПб., 2000, с. 150.

²⁴ Держархів Київської обл., ф. 804 Київський губернський статистичний комітет, оп. 1, спр. 2523 *Список губернаторов, вице-губернаторов и предводителей дворянства с 1825 по 1898 гг.*, арк. 59 зв.-60.

²⁵ *Табель о рангах всех чинов, воинских, статских и придворных, которые в котором классе чины; и которые в одном классе, те имеют по старшинству времени вступления в чин между собою, однако ж воинские выше прочих, хотя б и старее кто в том классе пожалован был* [Table of ranks of all ranks, military, state and court, which in which the class ranks; and who in one class, they have the seniority of the time of entering into rank among themselves, but the military ones are higher than the others, although the older ones in that class were granted], in «Полное собрание законов Российской империи», СПб., собрание 1-е, т. 6, № 3890, с. 486-493.

²⁶ Держархів Київської обл., ф. 804 Київський губернський статистичний комітет, оп. 1, спр. 2523 *Список губернаторов, вице-губернаторов и предводителей дворянства с 1825 по 1898 гг.*, арк. 59 зв.-60.

²⁷ Д. Ніколайчук, Соціо професійний портрет київських цивільних губернаторів (друга половина XIX – початок XX ст.) [Social portrait of Kyiv civil governors (the other half of the nineteenth century is the cob of the twentieth century)], in «Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць», В. М. Вашкевич, Київ, «Видавництво «Гілея», 2017, вип. 124 (9), с. 24.

²⁸ Держархів Київської обл., ф. 804 Київський губернський статистичний комітет, оп. 1, спр. 2523 *Список губернаторов, вице-губернаторов и предводителей дворянства с 1825 по 1898 гг.*, арк. 59 зв.-60.

²⁹ *Краткий исторический очерк Киевской губернской типографии за столетний период. 1799 – 1899* [A short historical sketch of the Kiev province printing house for a hundred years. 1799 – 1899], Київ, Типография киевского губернского правления, 1899, с. 40.

³⁰ Держархів Київської обл., ф. 804 Київський губернський статистичний комітет, оп. 1, спр. 2523 *Список губернаторов, вице-губернаторов и предводителей дворянства с 1825 по 1898 гг.*, арк. 59 зв.-60.

³¹ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 315, спр. 598 *Формулярний список о службе киевского губернатора Гессе*, арк. 28.

³² Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 392, спр. 6 *Дело о причислении к МВД Киевского губернатора Гессе, о назначении на его место одесского градоначальника Гудим-Левковича*, арк. 127 зв.

³³ В. Пагор, Вище керівництво та адміністративна еліта Кам'янця-Подільського з другої половини XIV ст. До сьогодення (спроба узагальнення) [Senior management and administrative elite of Kamyanets-Podilsky from the second half of the XIV century. To date (attempt to generalize)], in «Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: збірник наукових повідомлень за підсумками круглого столу», В. А. Дубінський, Кам'янець-Подільський, 2014, с. 25.

³⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 626, спр. 111 *Дело о назначении статского советника Слепцова киевским вице-губернатором*, арк. 5.

³⁵ *Памятная книга Волынской губернии на 1906 год* [Memorial book of Volyn province for 1906], Житомир: Волинская губернская типография, 1905, с. 5.

³⁶ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 315, спр. 345 *Формулярний список о службе киевского вице-губернатора, д.с.с. Бориса Дмитриевича Кашкарьова*, арк. 39.

³⁷ Н. Селезнёв, *Исторический очерк Императорского лица. 1811 – 1861* [Historical essay of the Imperial Literature Lyceum. 1811 – 1861], СПб., 1861, с. 176.

³⁸ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 315, спр. 159 *Формулярний список о службе киевского вице-губернатора с.с. Виктора Эдуардовича фон-Дена*, арк. 2.

³⁹ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 315, спр. 345 *Формулярний список о службе киевского вице-губернатора, д.с.с. Бориса Дмитриевича Кашкарьова*, арк. 39.

⁴⁰ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 392, спр. 6 *Дело о причислении к МВД Киевского губернатора Гессе, о назначении на его место одесского градоначальника Гудим-Левковича*, арк. 10 зв.

⁴¹ ЦДАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 55, спр. 191 *Дело о введении новых штатов в губернских правлениях и губернаторских канцеляриях Киевской, Подольской, Волынской губерниях*, арк. 9.

⁴² А. Минаков, *Губернаторский корпус и центральная власть: проблема взаимоотношений (по материалам губерний Черноземного центра второй половины XIX – начала XX в.)* [Governor's Corps and the central power: the problem of mutual relations (according to the materials of the provinces of the Black Earth Center of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries)], Орел, ИД «Орлик», 2011, с. 304.

⁴³ ЦДІАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 517, *спр. 326 Дело о назначении товарища председателя Киевской палаты уголовного и гражданского суда камер-юнкера, с.с. Баумгантена*, арк. 2.

⁴⁴ Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 336, *спр. 5271 Дело об увольнении киевского губернатора*, арк. 45.

⁴⁵ ЦДІАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 50, *спр. 377 Формулярные списки председателя Киевского мирового съезда Л. Милорадовича, профессора Киевского университета Н. Ренненкомппа, Киевского губернского предводителя дворянства Селецкого и киевского губернатора Гессе*, арк. 63 зв.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 50, *спр. 377 Формулярные списки председателя Киевского мирового съезда Л. Милорадовича, профессора Киевского университета Н. Ренненкомппа, Киевского губернского предводителя дворянства Селецкого и киевского губернатора Гессе*, арк. 27 зв.-29 зв.

⁴⁷ Киевская старина (Киев), 1884, Т. 9, с. 616.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 50, *спр. 377 Формулярные списки председателя Киевского мирового съезда Л. Милорадовича, профессора Киевского университета Н. Ренненкомппа, Киевского губернского предводителя дворянства Селецкого и киевского губернатора Гессе*, арк. 27 зв.

⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 50, *спр. 377 Формулярные списки председателя Киевского мирового съезда Л. Милорадовича, профессора Киевского университета Н. Ренненкомппа, Киевского губернского предводителя дворянства Селецкого и киевского губернатора Гессе*, арк. 27-41.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 442 Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора, оп. 50, *спр. 377 Формулярные списки председателя Киевского мирового съезда Л. Милорадовича, профессора Киевского университета Н. Ренненкомппа, Киевского губернского предводителя дворянства Селецкого и киевского губернатора Гессе*, арк. 48 зв.

⁵¹ Волков С. *Высшее чиновничество Российской империи. Краткий словарь* [Higher bureaucracy of the Russian Empire. Brief dictionary], Москва, Издательство университета Дмитрия Пожарского, 2016, с. 281.

⁵² Держархів Київської обл., ф. 1 Київське губернське правління, оп. 315, *спр. 345 Формулярний список о службе киевского вице-губернатора, д.с.с. Бориса Дмитриевича Кашкарьова*, арк. 1-24.

Reference

1. O. Reient, *Ukraine v impersku dobu: (XIX – pochatok XX st.)* [Ukraine in the imperial day: (XIX – early XX century.)], Kyiv, NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 2003, 338 s.
2. M. Barmak, *Povnovazhennia ta diialnist hubernskykh pravlin Volynskoi, Podilskoi ta Kyivskoi hubernii (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.)* [Powers and activities of provincial boards of Volyn, Podil and Kyiv provinces (the end of the eighteenth to the first half of the XIX century)], in «Kraieznavstvo», 2006, № 1-4, c. 145-149.
3. V. Zhelizniak, *Hubernator v systemi mistsevoho upravlinnia Rosiiskoi imperii 1796 – 1914 rr. (na materialakh Volynskoi hubernii)* [Governor in the system of local government of the Russian Empire in 1796 – 1914 (on materials of the Volyn province)], Ternopil, 2013, 235 s.
4. I. Koliada, *Kyivski imperski chynovnyky u vydavnychi proekty Ye. Chykalenka* [Kyiv imperial officials and publishing projects by E. Chykalenko] in «Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: istorychni nauky», 2016, № 13 (338), s. 34-41.
5. O. Markevych, *Orhanizatsiia upravlinnia Volynskoiu huberniieiu naprykintsi XVIII – 60-ti rr. XIX st.* [Organization of management of the Volyn province at the end of the 18th – 60th years of the nineteenth century], Kyiv, 2013, 218 s.
6. A. Skrypnyk, *Diialnist administratyvnykh ustanov Podilskoi hubernii (1793 – 1914 rr.)* [Activities of administrative institutions of the Podolsk province (1793 – 1914)], Kyiv, 2006, 245 s.
7. V. Shandra, *Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX – poch. XX st.* [Governor-General in Ukraine: XIX – beg. XX century], Kyiv, Instytut istorii Ukrainy, 2005, 427 s.
8. V. Shandra, *Hubernator: yoho rol i mistse u systemi vlady v Ukraini imperskoho yii periodu* [Governor: his role and place in the system of power in Ukraine of the imperial period] in «Istoriia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Chernihovo-Sivershchyny: materialy nauk.-prakt. konf., S. A. Lepiavko, V.M. Boiko», Nizhyn, TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihrاف», 2007, s. 91-96.

9. O. Markevych, Vitse-hubernator Volynskoi hubernii pershoi polovyny XIX stolittia: sotsiologichnyi portret [Vice Governor of the Volhynian province of the first half of the nineteenth century: a sociological portrait], in «Volynski istorychni zapysky», 2011, vyp. 6, s. 121-132.
10. P. Zaionchkovskiy, Pravitelstvennyi apparat samoderzhavnoi Rossii v XIX veke [The government apparatus of autocratic Russia in the nineteenth century], Moskva, 1978, s. 160.
11. P. Zyrianov, Sotsialnaia struktura mestnoho upravleniia kapitalisticheskoi Rossii (1861 – 1914) [Social structure of the local government of capitalist Russia (1861 – 1914)], in «Istorycheskye zapiski», Moskva, t. 107, 1982, s. 30.
12. Uchrezhdeniia o huberniakh [Institutions about the provinces], in «Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii», SPb, sobranie 1-e, t. 20, № 14392, s. 232.
13. Polozheniye o poriadke proizvodstva del v hubernskikh pravleniakh [Regulations on the procedure for the production of cases in the provincial governments], in «Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii», SPb, sobranie 2-e, t. 12, № 10303, s. 361-439.
14. Polozheniye o poriadke proizvodstva del v hubernskikh pravleniakh [Regulations on the procedure for the production of cases in the provincial governments], in «Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii», SPb, sobranie 2-e, t. 12, ch. 1, № 10304, s. 440-442.
15. Uchrezhdeniye hubernskikh pravleniy [Establishment of provincial boards], in «Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii», SPb, sobranie 2-e, t. 20, ch. 1, № 18580, s. 16.
16. Vremennye pravila o preobrazovanii hubernskikh uchrezhdeniy vedomstva ministerstva vnutrennikh del v tridsati semi huberniakh [Temporary rules on the transformation of provincial institutions of the Ministry of Internal Affairs in thirty-seven provinces], in «Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii», SPb, sobranie 2-e, t. 40, ch. 1, № 42180, s. 633.
17. Uchrezhdeniye hubernskikh pravleniy, c. 23-24, 38.
18. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti, f. 1, op. 315, spr. 345 Formulirnyi spisok o sluzhbe kievskoho vitse-hubernatora, d.s.s. Borisa Dmitrievicha Kashkarova, ark. 37-38.
19. Svod hubernskikh uchrezhdeniy [Code of Provincial Institutions], in «Svod zakonov Rossiyskoi imperii», SPb, 1892, t. 2, s. 105-110.
20. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 336, spr. 6560 Svedeniya o mestechkakh s ukazaniem kolichestva naseleniia, ekonomicheskoho polozheniia i administrativnoho ustroistva v hubernii, ark. 48-51; Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 9 Kyivske hubernske z miskykh i zemskyykh sprav prysutstvie, op. 2, spr. 151 Delo o zasedaniakh hubernskoho po horodskym delam prisutstviia, 113 ark.; Adres-Kalendar i Spravochnaia knizhka Kievskoi hubernii na 1888 hod [Address-Calendar and Reference book of the Kiev province for 1888], Kiev, Tipohrafiia kievskoho hubernskoho pravleniia, 1888, 267 s.; Adres-kalendar lits sluzhashchikh v Kievskoi hubernii i statisticheskii sbornik sostavlenn po 10 aprelia 1864 hoda [The address-calendar of employees in the Kiev province and the statistical compilation was compiled on April 10, 1864], Kiev, Tipohrafiia kievskoho hubernskoho pravleniia, 1864, 294 s.; Pamiatnaia knizhka Kievskoi hubernii na 1897 hod [Memorial book of the Kiev province for 1897] Kiev: Tipohrafiia kievskoho hubernskoho pravleniia, 1897, 371 s.; Pamiatnaia knizhka Kievskoi hubernii na 1913 hod: s pril. adres-kalendaria hubernii [Memorable book of the Kiev province for 1913: with the address-calendar of the province], Kiev, Tipohrafiia kievskoho hubernskoho pravleniia, 1912, 715 s.
21. Uchrezhdeniye hubernskikh pravleniy, s. 24.
22. P. Zyrianov, Sotsialnaia struktura mestnoho upravleniia, s. 30.
23. B. Mironov, Sotsialnaia istoryia Rossii perioda imperii (XVIII – nach. XX v.) [Social history of Russia during the period of the empire (XVIII – early XX century)], SPb., 2000, s. 150.
24. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 804 Kyivskiy hubernskiy statystychnyi komitet, op. 1, spr. 2523 Spisok hubernatorov, vitse-hubernatorov i predvoditelei dvorianstva s 1825 po 1898 hh, ark. 59 zv.-60.
25. Tabel o ranhakh vsekh chinov, voinskikh, statskikh i pridvornykh, kotorye v kotorom klasse chiny; i kotorye v odnom klasse, te imeiut po starshynstvu vremeni vstupleniia v chin mezhdu soboiu, odnako zh voinskie vyshe prochikh, khotia b i staree kto v tom klasse pozhalovan byl [Table of ranks of all ranks, military, state and court, which in which the class ranks; and who in one class, they have the seniority of the time of entering into rank among themselves, but the military ones are higher than the others, although the older ones in that class were granted], in «Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi ymperyy», SPb., sobranie 1-e, t. 6, № 3890, s. 486-493.
26. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 804 Kyivskiy hubernskiy statystychnyi komitet, op. 1, spr. 2523 Spisok hubernatorov, vitse-hubernatorov i predvoditelei dvorianstva s 1825 po 1898 hh, ark. 59 zv.-60.
27. D. Nikolaichuk, Sotsioprosesiinyi portret kyivskyykh tsyvilnykh hubernatoriv (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Social portrait of Kyiv civil governors (the other half of the nineteenth century is the cob of the twentieth century)], in «Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats», V. M. Vashkevych, Kyiv, «Vydavnytstvo «Hileia», 2017, vyp. 124 (9), s. 24.
28. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 804 Kyivskiy hubernskiy statystychnyi komitet, op. 1, spr. 2523 Spisok

- hubernatorov, vitse-hubernatorov i predvoditelei dvorianstva s 1825 po 1898 hh, ark. 59 zv.-60.
29. Kratkii istoricheskii ocherk Kievskoi hubernskoi tipografii za stoletnyi period. 1799 – 1899 [A short historical sketch of the Kiev province printing house for a hundred years. 1799 – 1899], Kyiv, Tipografiya kievskoho hubernskoho pravleniya, 1899, s. 40.
 30. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 804 Kyivskiyi hubernskiyi statystychnyi komitet, op.1, spr. 2523 Spisok hubernatorov, vitse-hubernatorov i predvoditelei dvorianstva s 1825 po 1898 hh, ark. 59 zv.-60.
 31. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 315, spr. 598 Formularnyi spisok o sluzhbe kievskoho hubernatora Hesse, ark. 28.
 32. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 392, spr.6 Delo o prichislenii k MVD Kievskoho hubernatora Hesse, o naznachenyy na eho mesto odesskoho hradonachalnika Hudim-Levkovicha, ark. 127 zv.
 33. V. Pahor, Vyshche kerivnytstvo ta administratyvna elita Kamiansia-Podilskoho z druhoi polovyny XIV st. Do sohodennia (sproba uzahalnennia) [Senior management and administrative elite of Kamyanets-Podilsky from the second half of the XIV century. To date (attempt to generalize)], in «Samovriaduvannia u Kamiansi-Podilskomu: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh povidomlen za pidsumkamy kruhloho stolu», V. A. Dubinskyi, Kamianets-Podilskyi, 2014, s. 25.
 34. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 626, spr. 111 Delo o naznachenii statskoho sovetnika Sleptsova kievskim vitse-huberanatorom, ark. 5.
 35. Pamiatnaia kniha Volynskoi hubernii na 1906 hod [Memorial book of Volyn province for 1906], Zhytomyr: Volynskaia hubernskaia tipografiya, 1905, s. 5.
 36. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 315, spr. 345 Formularnyi spisok o sluzhbe kievskoho vitse-hubernatora, d.s.s. Borisa Dmitrievicha Kashkarova, ark. 39.
 37. N. Seleznev, Istoricheskii ocherk Imperatorskago litseia. 1811 – 1861 [Historical essay of the Imperial Literature Lyceum. 1811 – 1861], SPb., 1861, s. 176.
 38. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 315, spr. 159 Formularnyi spisok o sluzhbe kievskoho vitse-hubernatora s.s. Viktora Eduardovicha fon-Dena, ark. 2.
 39. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 315, spr. 345 Formularnyi spisok o sluzhbe kievskoho vitse-hubernatora, d.s.s. Borisa Dmitrievicha Kashkarova, ark. 39.
 40. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 392, spr. 6 Delo o prichislenii k MVD Kievskoho hubernatora Hesse, o naznachenii na eho mesto odesskoho hradonachalnika Hudim-Levkovicha, ark. 10 zv.
 41. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 55, spr. 191 Delo o vvedenii novykh shtatov v hubernskikh pravleniyakh i hubernatorskikh kantseliariyakh Kievskoi, Podolskoi, Volynskoi huberniyakh, ark. 9.
 42. A. Minakov, Hubernatorskiy korpus i tsentralnaia vlast: problema vzaimootnosheniy (po materialam huberniy Chernozemnoho tsentra vtoroi poloviny XIX – nachala XX v.) [Governors Corps and the central power: the problem of mutual relations (according to the materials of the provinces of the Black Earth Center of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries)], Orel, YD «Orlyk», 2011, s. 304.
 43. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 517, spr. 326 Delo o naznachenii tovarisha predsedatelia Kievskoi palaty uholovnoho i hrazhdanskoho suda kamer-yunkera, s.c. Baumhantena, ark. 2.
 44. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 336, spr. 5271 Delo ob uvolnenii kievskoho hubernatora, ark. 45.
 45. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 50, spr. 377 Formularnye spiski predsedatelia Kievskoho mirovoho sezda L. Miloradovicha, professora Kievskoho universiteta N. Rennenkompfa, Kievskoho hubernskoho predvoditelia dvorianstva Seletskoho i kievskoho hubernatora Hesse, ark. 63 zv.
 46. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 50, spr. 377 Formularnye spiski predsedatelia Kievskoho mirovoho sezda L. Miloradovicha, professora Kievskoho universiteta N. Rennenkompfa, Kievskoho hubernskoho predvoditelia dvorianstva Seletskoho i kievskoho hubernatora Hesse, ark. 27 zv.-29 zv.
 47. Kievskaia starina (Kiev), 1884, T. 9, s. 616.
 48. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 50, spr. 377 Formularnye spiski predsedatelia Kievskoho mirovoho sezda L. Miloradovicha, professora Kievskoho universiteta N. Rennenkompfa, Kievskoho hubernskoho predvoditelia dvorianstva Seletskoho i kievskoho hubernatora Hesse, ark. 27 zv.
 49. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 50, spr. 377 Formularnye spiski predsedatelia Kievskoho mirovoho sezda L. Miloradovicha, professora Kievskoho

- universiteta N. Rennenkompfa, Kievskoho hubernskoho predvoditelia dvorianstva Seletskoho i kievskoho hubernatora Hesse, ark. 27-41.
50. TsDIAK Ukrainy, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho, volynskoho heneral-hubernatora, op. 50, spr. 377 Formuliarnye spiski predsedatelia Kievskoho mirovoho sezda L. Miloradovicha, professora Kievskoho universiteta N. Rennenkompfa, Kievskoho hubernskoho predvoditelia dvorianstva Seletskoho i kievskoho hubernatora Hesse, ark. 48 zv.
 51. Volkov S. Vysshee chinovnichestvo Rossiyskoi imperii. Kratkiy slovar [Higher bureaucracy of the Russian Empire. Brief dictionary], Moskva, Izdatelstvo universiteta Dmitriya Pozharskoho, 2016, s. 281.
 52. Derzharkhiv Kyivskoi obl., f. 1 Kyivske hubernske pravlinnia, op. 315, spr. 345 Formuliarnyi spisok o sluzhbe kievskoho vitse-hubernatora, d.s.s. Borisa Dmitrievicha Kashkarova, ark. 1-24.